

A provinciális diszkurzus kultúroptimizmusa

Az utóbbi közel fél évszázadban a legrangosabb díjjal jutalmazott, és a közönség körében is népszerű prózairodalmat olyan helyeken írják, ahol a szerzők képesek megtisztítani a helyi színeket, a nem mindig jó szándékú félreértelmezők által indokolatlanul elmarasztalt *couleur locale*-t az időközben, mondjuk 1830-tól, Victor Hugo Cromwell-előszavának megjelenésétől ráarakodott provincializmustól és belterjességtől. Műveik egyaránt a helyi színezet jegyeit viselik magukon, és ez a *couleur locale* nem piszogó realizmus, nem harsány népieskedés, hanem az élet megélésének teljessége, függetlenül attól, hogy Latin-Amerikában, Afrikában, a Távolsági vagy Közel-Keleten születnek, és tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelvű irodalmakba soroljuk őket. Közös nevezőjük a helyhez kötöttség, a Márquez neve által fémjelzett mindenkor Macondo-jellegű mikroközösség életéből való mérítés, egyéni sorsok felvetése, amelyek mögött népek, nemzetek, embercsoportok sorsa tükröződik, és általuk a mű a helyi kötődések fölé emelkedik. A helyi színezet ugyanis nem feltétlenül a törzsi szokások megjelenítését feltételezi.

A magyar irodalom elsősorban azért számít „kis” irodalomnak, mert kevesen beszélnek a magyar nyelvet, még kevesebben olvasnak magyar nyelven született irodalmi alkotásokat. Ezen a kis irodalmon belül léteznek még kisebb irodalmak, a nem anyanyelvi környezetben élő magyar alkotók magyar nyelvű műveinek összessége. Ezek az idegen nyelvi környezetben keletkezett irodalmak (neveztek már őket kisebbséginek és határon túlinak, emigránsnak és nyugati magyarnak stb.) esetében nincs konszenzus az irodalomtörténet-írásban, újabban azonban egyre többen hajlanak afelé, hogy az idegen nyelvi környezetben létező magyar irodalmat az egyetemes vagy egységes magyar irodalom részének tekintsék, azzal, hogy ezek a kisebbségi irodalmak magukon hordozzák a keletkezésük helye és körülményei által meghatározott karaktert, ami mögött ugyancsak sok minden elfér, az egyetemes magyar irodalom és a többségi nyelvű irodalom hatásától kezdve a helyi színeken át a provincializmusig és a dilettantizmusig. Azok szá-

mára, akik a kisebbségi magyar léthelyzet magától értetődő megnyilvánulási formájának a provincializmust tekintik az irodalomban, korántsem egyedüli, de meggyőző ellenpélda lehet például Gion Nándor életműve, Brasnyó István és Németh István prózája, három egymástól távoli megszólalási mód, ami a Vajdaságban élő magyarság huszadik századi történelmének szinte minden részletét valami módon magába olvasztotta, ugyanakkor vitathatatlan esztétikai színvonala elutasítja a provincializmus mindennemű vádját, hangütése pedig semmit se vállal a kisebbségi irodalmakkal szemben feltételezett/elvárt siránkozó, önsajnálító, másokat okoló megszólalásból, tragizáló gesztusokból.

A tisztánlátáshoz, a tiszta beszédhez és a vita tisztasága érdekében először a fogalmak tisztázására van szükség. Felénk az irodalmi köz(nem)tudat Szenteleky Kornél nevéhez fűzi a *couleur locale* fogalmának programszerű meghirdetését, az alaposabb érdeklődésűek azt is tudni vélik, hogy ez a program Herceg János Kalangya-szerkesztése idején burjánzott a dilettantizmust megtűrő, elfogadó és tápláló provincializmusba. Tény, hogy ennél árnyaltabb a valós kép: a fiatal Herceg a maga 19-20 évével és addig szerzett irodalmi jártasságával úgy hazavág költőket, hogy attól koldulnak az érintett szerzők, például Huszár Sándor, a *mániákus dilettáns*, de még Kalangya-szerkesztőként is kikel magából a nyolc év alatt hét kötettel kirukkoló Stadler Aurél produkciója kapcsán. Ritka példák ezek valóban, inkább kifelé mondott kemény bírálatot, a vajdaságiak esetében inkább hallgatott, mint hogy dorongolnia kelljen. Ennek okát kritikus-szerkesztői munkája során legőszintebben a 22 éves korban elhunyt szépirói reménység, a beszédes nevű Aranyady György nekrológ-jellegű búcsúztatásában fogalmazta meg¹, amit egy, két évvel korábban, a már haladó Szentelekynél tett látogatása felidézésével vezetett be. Szenteleky a látogatás alkalmával is a Kalangya szerkesztésén ügyködött, előtte kéziratok halmái, vastag levélküldemények tornyai. Ezt írta Herceg: „Ez a kézirat halmom keresztmetszetét adta irodalmunknak és az egész vajdasági magyarság kultúrmozgalmának.

Szürkeségben elkopott nevek hullottak elénk, olyanok, akiket a vidék unalma és az újságok kéziratihánya szabadított fel, és akik magától értetődően követelték bebocsátásukat ifjú irodalmunkba. Képviselve volt ebben a kéziratthalomban a falusi megváltó elcsépelte filozófiai frázisaival, a mániákus széplélek meggyötört versikéjével, önképzőköri hangjával és a múlt kódében élő álmodozó, Cicerót megszegyenítő körmondataival. Mindenki, aki valaha itt akár borászati közlönybe is leírta a nevét. Izzadságszag csapott meg a kéziratokból, és megborzadtunk ennyi elpocsékolt energia és az aktivitás ilyen szörnyű túltengése láttán.”

Szenteleky valójában a francia romantikusok terminus technikáját importálta közel egy évszázad eltelte után a „darabjaira szaggatott” magyar irodalom (Elek Tibor) Délvidékre szakadt perifériájára, ám a *couleur locale* a (francia) program megfogalmazásakor nem helyi színeket, hanem inkább helyi színezetet jelölt, ami a *szép* ábrázolásával szemben a *jellegetes* megjelenítésére helyezte a műalkotás súlypontját. A jellegetes viszont soha nem lehet mellékes, amit csicsás hangsúlyozással mesterkéltté kellene emelni a természetes rovására, az irodalom által *teremthető* illúziót *puszta* illúzióba fordítani. A *couleur locale* magában se nem egzotikum, se nem provincializmus, hanem az adott hely és az adott idő (*couleur temporale*) jellegetessége.

A provincializmus és a regionalizmus szavak kikopni látszanak az irodalomról való beszéd szótárából, újabban szinte csupán a posztkolonialista harmadik világ irodalmára vonatkozóan használják az utóbbit, akárcsak a helyi színezet megnevezést, viszont új jelentéssel töltődtek fel, amióta a geopolitika és az új európai (uniós) gondolkodás szívesen él ezekkel a fogalmakkal. Az irodalomra vonatkozóan a provincializmus jelensége a felvidéki (Tözsér Árpád), erdélyi (Cs. Gyimesi Éva) és kárpátaljai (Balla D. Károly) meghatározások nyomán könnyen körülírható: vidékiség, szellemi renyhesség, túlhajtott népiesség, a közéletiség kizárólagossága, az írói elkötelezettségbe való belemerevedés, a hagyományok szűk értelmezése, az intellektus hiánya, a dilettantizmust megtűrő tunyaság. A provincializmus ugyanakkor nem valami önmagában létező dolog, hanem miként Esterházy Péter írta, következmény, folyomány: „A provincializmus elsőrendűen nem műveletlenség, nem tahóság (ezek legfőbb következmények) – hanem figyelmetlenség. Provinciálisnak lenni ugyanúgy lehet Budapesten, mint Párizsban, ugyanúgy Berlinben, mint Varsóban – az már más kérdés, hogy ezen szellemi állapotoknak súlyosabbak, keservesebbek a következmé-

nyei egy kisebb vagy szegényebb helyen. Ez az összeurópai provincializmus jellemezte az elmúlt negyven évet, ez a Jalta-ostobaság. Európa egyik fele azért figyelt csak önmagára, mert úgy gondolta, hogy ez elegendő, mert ő elég gazdag, hogy ezt megengedhesse magának, így feledkezve el valódi önmagáról, az egészről; a másik rész olyannyira bajban lévőnek tudta magát, olyannyira sajnálta önmagát, hogy ez elegendő fölmentésnek tetszett.”² Esterházy is geopolitikai tartalommal ruházta fel a provincializmust, ám definíciós kísérletemben ki kell térnem a fogalom politikai, irodalompolitikai jelentéssel való megterheltségére és alkalmazásának veszélyességére. Kisebb és szegényebb helyeken veszélyesebb, súlyosabb és keservesebb következményekkel járt a provincializmus, írta Esterházy, és akkor most gondoljunk arra, hogy az Európához mérten provinciának számító Budapest centrumnak minősül az elszakított országrészek, a kisebb és szegényebb helyek szempontjából. Elképzelhető, vagy talán el se képzelhető, hogy az egyszólamú irodalmi kánonok fenntartása érdekében micsoda visszaélésekre adhat(ott) módot a provincializmussal való minősítés: műveket, szerzőket lehet(ett) általa jegelni, fiókba sülyeszteni, megbélyegezni, elutasítani. Veszélyes fegyverré lett a provincializmus szó, amit sajátosan – vagyis önmagából és paradox módon a saját (hatalmának) fenntartására – hozott létre a szűklátókörűség. A provincializmus definíciójának ott a helye a hatalom eszköztárát felsoroló szótárban is, az elkülönülés sajátos módozatának szinonimájaként, amely a beszűkült értékhorizont nyomán kialakítja a „mi” elszigetelő és agresszív táborát az „ők” egyneműsített és uralt tömegével szemben. A „mi” és az „ők” csoportjainak elkülönülése eleve undort feltételez a két csoport között, még akkor is, ha két szurkolótáborról van szó, de mindannyian tudjuk jól, az efféle megkülönböztetéseknek nagyon súlyos következményei voltak a világtörténelemben, „a korlátozások adta végtelen lehetőségek” (Mészöly Miklós) palettáján, nem véletlenül állítják a pszichológusok, hogy az undor a legutálatosabb emóció – ami, miként látjuk, mesterségesen is kiváltható.

Definíciós kísérletem során hazai példát eddig azért nem említettem, mert amíg a provincializmussal szembeni felvidéki és erdélyi törekvések a múlt század derekától errefelé, a kárpátaljaiak pedig a századvégén artikulálódtak, addig nálunk a hatvanas évek elejétől már gyakorlatban is működött a művészet európai dimenzióinak meghonosítását célzó törekvés, ami természetesen indulásától fogva hordozta annak veszélye-

hetőségét, hogy a népies provincializmus helyébe a posztmodern provincializmust plántálja, hiszen már a provincializmus sem a régi. Hogy mégse maradjunk honi példa nélkül, Gerold Lászlót idézem a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* című műve megjelenése kapcsán a Hét Napnak adott interjújából: „Egyébként attól van provincializmus, hogy nálunk tudni bűn.” A lexikoníró ugyanolyan vészterhes – viszont közel sem annyira részletes – körképet vázol irodalmunk állapotáról, mint Balla D. Károly évekkorábban a kárpátaljai, amely „mára nagyjából megszűnni látszik: az a része, amely jellemzően kárpátaljai, egyre kevésbé mondható irodalomnak, az a része pedig, amelyik irodalom, az egyre kevésbé kárpátaljai”. Gerold így értékelt: „az irodalmunk válságos pillanatába került. Volt már hasonló helyzetben, de most feltört a provincializmus, amit a maga módján mindenki segít: a könyvkiadás, a folyóiratok, az újságok is.” Akkor is, most is csak sajnálhatjuk, hogy se a lexikon műfaja, se az interjú terjedelme nem tette lehetővé megítélésének részletezését, sem azt, hogy a kritikákban megfogalmazott ítéletek mellett tudomásom szerint nem készült átfogó tanulmány a honi provincializmus kérdésköréről. Elemzés és indoklás nélkül dilettantizmust és provincializmust kiáltani pedig nem egyéb, mint vagdalkozás. Viszont tény, hogy a provincializmus létező jelenség. Ugyanakkor az európai dimenziók sem tűnnek számomra különösebben lelkesítőnek. Röpke 2.500–3.000 évre visszapillantva minden egyebet második vagy harmadik vonalra taszítanak a gyilkos háborúk, a békebeli öldöklések, az élet kioltásának rafinált módszerei, az intrikák, cselszövés, hatalmi harcok, ármánykodások. A horizontok mostani beszűremkedését pedig csupán a sétálópalackok divatjában, a nyakban csüngő telefonokban és a csípőnadrág alól kilógó tangabugyi korbáiban látom, természetesen a kötelezően ráomló háj(báj)hurkákkal egyetemben. Ma ez is helyi színezet, de még mennyire, és a regionalizmusban gondolkodó vérbeli – tehetséges – író megtalálja a témája, ami eleve más, mint ami témaként kínálkozott nyolcvan, negyven vagy húsz évvel korábban. Az irodalmi regionalizmus ugyanis végső soron nem a táj, nem a műfaji előírások és formák teljesítésének folyamánya, hanem az írói magatartás kérdése.

Tágabb értelemben: a regionalizmus és a provincializmus nem egymás szinonimái, viszont nagyon valószínű, hogy az egész világ provinciákból és provinciák alkotta régiókból áll, még akkor is, ha feltételezzük egy összeurópai vagy összvilági dimenzió és kultúra meglétét. Az összkultúra – miként Vajda László látja³ – provinciákra,

dialektusokra tagolódik, és ezek elkülönülése és integrálódása természetes történelmi folyamat: a kultúra etnikai, térbeli, szociális s más provinciáinak léte alapozza meg a kultúra gazdagságát. Alabán Ferenc tanulmánya⁴ szerint pedig az irodalmi regionalizmus értékei és a nem regionális értékek rendszere részben átfedi egymást, részben viszont különböznek egymástól. Alabán a regionalizmus alapvető jellegzetességének tartja a közösségteremtő energiát és hatásértéket, kapcsolatát az előzményeivel, a hagyománnyal, ugyanakkor azt is, hogy minden egyes (regionalista) mű maga teremti meg saját formaelveit, önerőből konstituálja önmagát a befogadóban, „a műalkotás értéke és hitelessége is függ a szerző (alkotó) kompetenciájától, s attól, hogy az mennyire képes saját élményeit esztétikailag értékessé tenni. Ez a sajátos viszony egyik meghatározó jellemzője az alkotói autentikusság, melynek segítségével definiálható a regionális szerző műve, s melynek létrejöttékor az alkotói attitűd, az alapeszme és érzelmi töltet valójában egy forrásból fakad. [...] A regionális írói és költői magatartás elkülönítő jegye az is, hogy nem elsősorban a szövegközpontú és kísérletező motiváción alapszik, hanem jóval inkább ún. tapasztalati indíttatású, mely kedveli a mimetikus értékkeremtést.”

Alabán Ferenc tanulmánya nyomán könnyen egyenlőségjelet tehetnénk a regionalizmus és a népi(es) diszkurzus közé, legalábbis közép-európai és nem utolsósorban kisebbségi kontextusban, és ez a diszkurzus (közlésmód) elutasítja a modernséget, az esztétikai kommunikáció helyett az erkölcsi-szociális ideológiát kanonizálja. Viszont a regionalizmus fogalma az utóbbi negyven-ötven évben tartalmi átalakuláson ment keresztül. Nemcsak a világban, nálunk is. A múlt század ötvenes éveiben a Hídban fellépő ifjú nemzedék a régi, polgári irodalom „kriptaszökevényeként” utasította háttérbe az akkor alig negyven esztendőes Herceg Jánost és az általa képviselt regionalizmust, amivel kezdetét vette egy olyan alternatív értékrendszer kimunkálása, amely a centrum és a periféria interaktív kapcsolatában jelentősen előrehatott a múlt évezred utolsó évtizedeiben kialakuló, globális posztmodern kánonra, a nomadizmusra, az intertextualitásra és a regionalizmus újszerű értelmezésére, amiről Szirák Péter a következőket írta⁵: „A regionalitásnak ugyanakkor egy másik értelme is relevánssá vált a nyolcvanas-kilencvenes évek irodalmi diszkurzusában. Ez pedig a regionalitásnak mint a térségi interkulturális összehasonlításnak a lehetősége. Az irodalmi beszédformának az a módja, amely színre viszi a sajátnak az idegenben és az idegennek a sajátban való dialógusát. Ezzel lehetővé te-

szi a nyelvi és kulturális határok és identitások problémájának, a periféria és a centrum dialektikájának újraértését.”

A régió – definíciós kísérletem nyomán kialakult meggyőződésem szerint – csupán földrajzi értelemben lehet provincia. Viszont az is tagadhatatlan, hogy minden

provincia ugyanúgy táptalaja a provincializmusnak, mint a tág horizontú, rangos értékű műveknek. A helyi érték önmagában nem provinciális. Viszont a helyi színezet önmagában még nem érték, csak felismerése és tudatosítása teszi azzá, művészi értéket pedig kizárólag művészi színvonalú ábrázolása nyomán nyerhet.

¹ Kalangya, 1935/2

² http://archivum.epiteszforum.hu/muhely_utopia.php?muid=123

³ Vajda László: *Etnikai specifikum és közös sajtóságok I.*, Korunk, 2000/november

⁴ Alabán Ferenc: *Értékteremtő közeg.* (Az irodalmi regionalizmus kérdéséhez). Irodalmi Szemle, 2005/június

⁵ Szirák Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban.* in: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen.* szerk. Görömbei András, Debrecen, 2000. 29-57.

